

94(100)(082)
3-41

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
З ІСТОРІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

Випуск 15

Ігор ПАНАФІДІН,
кандидат філософських наук

ОБЛОГА ПЛАТЕЙ В АРХІДАМОВІЙ ВІЙНІ (431-421 РР. ДО Н.Е.) ЯК РЕВОЛЮЦІЯ У ВІЙСЬКОВО- ІНЖЕНЕРНІЙ СПРАВІ АНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена облозі фіванського міста Платеї давніми спартанцями під час Пелопоннеської війни на її початковому етапі – в Архідамовій війні (431-421 рр. до н.е.). Автор розглядає різні аспекти революції у військово-інженерній справі давніх греків, фортифікацію давніх спартанців, стратегічні і тактичні прийоми ведення війни у період Античності.

Ключові слова: облога Платей, Архідамова війна, Пелопоннеська війна, фортифікація, облогові машини (тарани).

The paper considers the siege of Plataea in Boeotia by ancient Spartans in the beginning of Peloponnesian war – in Archidamian War (431-421 BC). The author discusses different aspects of revolution in ancient military engineering, Lacedaemonian's fortification, strategic and tactical techniques of warfare in antiquity.

Keywords: siege of Plataea, Archidamian War, Peloponnesian war, fortification, siege equipment (rammers).

Історія Давньої Спарти у багатьох своїх аспектах залишається дискусійною, особливо з точки зору вітчизняної історичної науки, в якій протягом тривалого часу домінувала марксистська методологія. Давня Спарта традиційно вважалась військовим табором-полісом, на благо якого працювали раби-ілоти і вільні громадяни-періеки. Пануючий устрій дозволяв аристократам-спартіатам зосередитись на питаннях влади та оборони країни, тоді як розвиток культури, освіти, торгівлі штучно гальмувався. Більш ретельний погляд на устрій Давньої Спарти і зокрема на військове мистецтво дозволив би розглянути історію Лакедемону з іншої, більш зваженої, точки зору, зокрема побачити в ньому державу не тільки з високим рівнем ведення військової справи, але і з доволі розвиненою культурою, зокрема наукою.

Під час ведення полісами будь-якої війни в епоху Античності передбачалось будівництво і застосування кораблів для здійснення операцій на морі, використання обложних машин (таранів, перевізних башт), застосування фортифікаційних робіт при штурмі фортець та укріплень на суші, використання тактичних маневрів строю – «фаланги». Такі практичні прийоми і засоби потребували ґрунтовних знань з астрономії, геометрії, механіки та фізики. Так, наприклад, при облозі Платей (429 р. до н.е.) лаконці палили сірку для того, щоб здобути сірчаний андигрид, який уражає дихальні шляхи людини [2, с. 109], а це безперечно вказує на наявність особливих знань з хімії. Щодо безпосередньо Давньої Спарти, то негативною рисою було те, що рівень наукових знань прямо пропорційно залежав від розвитку військових знань сусідів (давніх персів), що обмежувало їхній власний розвиток.

Облогова техніка спартанців під містом Платеї, на думку деяких сучасних істориків, була першою спробою давніх греків застосувати військові машини у війні [див., напр.: 4, с. 277; 10, с. 191; 7, с. 279]. Застосування цих «технічних новинок» у Пелопоннеській війні дозволяє по-новому розглянути історію Лакедемону і розібратись в ефективності державного механізму, що привів давніх спартанців до перемоги у цій війні.

Загальновідомим є той факт, що протистояння між двома полісами Афінами і Спартою привели до так званої Пелопоннеської війни, що умовно розділяється на два періоди: «Архідамова війна» (431-421 рр. до н.е.), що названа іменем спартанського головнокомандувача Архідама II (469-427 рр. до н.е.), та Декелейська війна (415-404 рр. до н.е.), названа на честь міста Декелей – опорного пункту афінян, який був захоплений спартанцями і перекрив постачання хліба в Афіни.

Фуکیدід вказує, що Пелопоннеську війну спартанці розпочали саме з фортифікаційних дій – облоги прикордонного міста Еної, що знаходилось на кордоні Аттики та Беотії. Тому, як зазначають історики Пелопоннеської війни, її перший період – «Архідамова війна» і була названа «війною облог» [4, с. 36; 12, р. 23; 13, р. 200].

Спартанський цар Архідам II, який прямо заявляв про небажання війни з афінянами [9, с. 62-64], намагався виманити

афінян на генеральну битву, застосовуючи тактику «випаленої землі» на території ворога. Оскільки захист рідної землі і був призначенням гоплітського ополчення афінян, ефект «стратегії непрямих дій» мав би викликати обурення народу одного із наймогутніших полісів Еллади і таким чином закінчити війну одним ударом у найкоротший термін [1, с. 61].

Проте афінський стратег Перікл (495-429 рр. до н.е.) ухилився від генеральних битв, протиставивши Архідаму II тактику раптових морських десантів, які за відсутності основних військових сил Пелопоннеського союзу спустошували їх територію – тил, що забезпечував ресурсами військо. Як зазначає англійський історик Девід Льюїс: «Афіняни так і не вийшли на битву, й ефект від розорення Аттики виявився обмеженим. Протягом Архідамової війни було здійснено п'ять вторгнень, під час яких опір чинила тільки афінська кіннота, котра відганяла легкоозброєних (пелопонесців) від самого міста» [6, с. 485].

Для ведення сухопутної війни Пелопоннеським союзом були мобілізовані величезні людські ресурси. Плутарх вказує на доволі чисельне військо спартанців та їх союзників – 60 тисяч гоплітів [8, с. 315]. Можемо зазначити, що Давня Спарта вступила у Пелопоннеську війну повністю готовою. «Технічні новинки» – облогові машини (тарани) для штурмів фортець та укріплень на суші – лише підсилювали впевненість у власній перемозі.

Проте така велика чисельність і технічна оснащеність не призвела до успіху. Перший штурм фортеці Еної провалився, і величезне військо гоплітів було змушене спустошувати територію ворога [9, с. 94]. Але й тут успіх не приходив до спартанців, оскільки «пелопоннесці відчували нестачу вершників і в цьому роді військ сильно залежали від беотійської допомоги» [6, с. 485]. За всю історію Пелопоннеської війни «гоплітське військо не зробило жодної спроби випробувати на міцність Довгі стіни (Афін)» [6, с. 485]. Невдачі зі штурмами фортець і потреба у перемозі для підняття морального духу воїнів змусила спартанського царя Архідама II розгорнути повномасштабну облогу більш крупного міста ніж Еної, яким і були фіванські Платеї.

Давні спартанці під Платеями переконливо продемонстрували дві можливі на той час стратегії ведення війн: 1) стратегію на знищення і 2) стратегію на виснаження. У зв'язку з цим

ую історію облоги міста Платеї можна умовно класифікувати за стратегічним планами і тактичним прийомами на два періоди:

1) період «стратегії винищення» – період активної фази ведення обложної війни (429 р. до н.е.), а він, у свою чергу, передбачав декілька тактичних кроків. На першому потрібно було підготуватись до штурму, залучивши облогу техніку і провести фортифікаційні роботи, охопивши місто кільцем укріплень. Далі планувалось у короткий термін провести штурм і захопити місто за допомогою технічних новинок і нової обложної тактики. На третьому кроці планувалось використовувати фіванські Платеї як плацдарм для подальших активних бойових дій проти Афін.

2) період «стратегії виснаження», або «малої війни» – (429-427 рр. до н.е.), коли штурм Платеї був фактично провалений, спартанці вимушено перейшли до іншої стратегії і тактики, що передбачала довгу і виснажливу для обох сторін облогу, побудову широкої лінії укріплень вздовж всього міста.

Архідам II особисто керував цією облогою. Як зазначає Фулідід: «Перш за все він оточив місто частоколом зі зрубаних дерев, щоб нікому не було виходу з міста; потім насипав біля нього земляний вал, сподіваючись на те, що Платеї будуть взяті дуже скоро, адже у справі бере участь настільки численне військо. На Кифероні (гора у Беотії) лакедемоняни нарубали брусів і хрест-навхрест приладнали їх замість стін з обох боків до насипу, щоб насипана земля не розповзалася на далеку відстань. На насип вони зносили хмиз, каміння, землю, нагромаджували все, що могло б бути придатне для спорудження валу. Пелопоннесці насипали землю протягом сімдесяти днів і ночей без перерви, розподіливши між собою роботу по змінах, так що одні носили, поки інші спали або їли» [9, с. 115].

Проте на облогові дії пелопоннесців платейці відповіли контрбложними: «платейці сколотили дерев'яне укріплення і поставили його на міську стіну у тому місці, де зводився насип, закладаючи проміжки в дерев'яному зміцненні цеглою, яку вони брали з сусідніх будинків» [9, с. 116]. Отже, чим більше поставав вал атакуючих, тим більше надбудовувалась стіна оборонців, до того ж платейці убезпечили себе від вогняних запальних стріл шкурами тварин, які гасили полум'я.

Шотландський історик Данкан Кемпбелл вказує, що спартанці при облозі Платей застосовували персидську (східну) тактику штурму фортець [5, с. 40]. Афіняни, які керували облогою Платей, ймовірно були знайомі з цими прийомами облоги і успішно застосовували різноманітні контрзаходи: «Також, вони розібрали стіну в тому місці, до якого примикав вал, і стали тягати землю в місто» [9, с. 116].

Фаза активного штурму, за свідченням Фукідіда, не втрачала динаміки: «Зі свого боку пелопоннесці, помітивши це, накидали в отвір стіни глини, набитою в очеретяні плетінки, щоб вона не могла обвалюватися, як земля, і нестися в місто. Зустрівши тут перешкоду, платейці зупинили свою роботу, але провели з міста підземний хід, направили його, провівши попередньо розрахунок, під окоп і знову стали тягати землю до себе» [9, с. 116].

Така тактика дозволяла постійно зменшувати висоту насипу і успішно відбивати наступ спартанців, які застосовували тарани проти фортечних стін. Але побоюючись не втриматись, вони силами маленького гарнізону – 420 воїнів – «по обидва боки дерев'яної споруди звели стіну всередині міста у вигляді півмісяця з тією метою, щоб триматися за цією стіною, якщо висока стіна буде взята, і, змусивши ворогів знову зводити вал проти нового зміцнення» [9, с. 116].

Активно застосовували при облозі Платей і тарани: «Один з них, присунутий по насипу, пошкодив значну частину високої споруди і навів жах на платейців. Інші машини поставлені були проти інших частин стіни». Проте і тут керовані афінянами платейці доволі ефективно опирались: «накидали на ці машини петлі і таким чином відхиляли удари. Крім того, на великих залізних ланцюгах вони повісили кінцями по обидва боки величезні бруси, зміцнили їх на двох колодах, покладених на стіні і виступаючи вперед, і тягнули бруси вгору навскіс до стіни; кожен раз, коли де-небудь погрожував удар машини, платейці не утримуючи колоди, опускали їх на слабких ланцюгах; колоди стрімко падали і відламували виступаючу вперед частину стінобитної машини» [9, с. 116].

«Після того як бойові машини виявлялися абсолютно марними, пелопоннесці зрозуміли, що їм за таких скрутних обста-

вин важко взяти штурмом місто, і стали готуватися до зведення стіни навколо нього» [9, с. 116]. Використання спартанцями такої контрвалаційної лінії (лат. *contra* – «проти» і *vallare* – «зміцнити») мало на меті затримувати платейців від контратак зі стін фортеці. До того ж, ця лінія була укріплена з внутрішньої сторони пелопонесців, щоб забезпечити себе від нападів ззовні. На думку відомого історика-фортифікатора В.В. Яковлева, стіна носила і так званий циркувалаційний (від лат. *circum* – «навколо» і *vallare* – «зміцнити») характер [11, с. 31].

З ним погоджується інший відомий історик-фортифікатор К.С. Носов: «Це була перша серйозна облога, що проводилась греками із застосуванням облогової техніки. До сих пір для взяття ворожого міста греки вдавалися тільки до пасивної блокади» [7, с. 279]. Також він наводить доволі цікавий опис цієї лінії: «Стіна, що була зведена спартанцями навколо Платеї, складалася з двох цегляних стін, перекритих дахом. Нагорі був розташований майданчик для вартових, а внизу жили ті, хто здійснював облогу. Через кожні 15 метрів були побудовані двоповерхові вежі» [7, с. 283].

Також пелопонесці вирішили застосувати хімічну війну проти платейців. Вони весь час палили сірку для того, щоб здобути сірчаний андигрид, який уражає дихальні шляхи людини [2, с. 109]. Окрім ефекту отруйного диму ефективно спрацювала і сама сірка, як вказує Фуکیدід: «пелопонесці зносили зв'язки хмизу і спочатку кидали їх з окопів вниз у проміжний простір між стіною і валом. Оскільки справою зайнято було багато рук, то простір скоро заповнився; тоді вони стали кидати хмиз на купу і в іншу частину міста, як тільки далеко можна було докинути з висоти вала, покладали на хмиз вогонь з сіркою і смолою і так запалили його. Вогонь був жахливий; ще трохи, і платейці, які уникли інших небезпек, справді загинули б, в місті на величезному просторі не можна було підійти до полум'я, і якби ще подув вітер у напрямку міста, платейці не врятувалися б. На це і розраховував ворог. Але, як розповідають, тоді трапилось наступне: пішов сильний дощ з грозою, погасив полум'я, завдяки чому небезпека минула» [9, с. 117].

Платеї оборонялись ще два роки, допоки маленький знесилений гарнізон не вирішив здійснити прорив блокади взимку

427 р. до н.е. Слід зазначити, що момент для прориву був вдалий, оскільки «опинившись у безвихідному становищі, платейці прорвали пелопоннеську блокаду міста саме взимку, під снігом і по тонкому льоду, коли холодна вода у рові доходила їм до горла» [3, с. 19].

Облога Платеї продемонструвала «нову битву технологій», дві супердержави античного світу змагались за першість у військовій справі і зумовила подальший розвиток фортифікації як вдалого способу захисту міст та фортець, так і розвиток військової техніки, що дозволяла штурмувати ці укріплення. Розвиток наукових знань давніх греків, зокрема і у Давній Спарті, дозволяв розвивати військові технології і застосовувати їх на практиці. Використання під час облоги Платей різноманітних прийомів, таких як спорудження циркумвалаційних і контрвалаційних ліній, підкопна війна, тарани і «обложні башти», «хімічна війна», свідчили про достатньо високий рівень розвитку наук у давніх спартанців і справжню революцію у військово-інженерній справі Античності.

Література

1. Гушин В.Р. Архидам и начало Пелопоннесской войны. Исседон - ΙΣΣΕΔΩΝ: Альманах по древней истории и культуре. Екатеринбург, 2002. Т. 1. С. 53-62.
2. Военная техника. Словарь античности. Москва 1989. С. 109-110.
3. Карпок С.Г. Зима и зимние кампании в «Истории» Фукидида. Вестник древней истории. 2006. № 3. С. 14-22.
4. Конноли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. М, 2001. 320 с.
5. Кэмпбелл Б. Искусство осады. Знаменитые штурмы и осады Античности. Москва, 2008. 224 с.
6. Льюис Д.-М. Архидамова война. Кембриджская история древнего мира. Москва, 2014. Т. V. С. 462 – 538.
7. Носов К. Осадная техника. Античность и Средневековье. Москва, 2010. 328 с.
8. Плутарх. Перикл. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том 1. Москва, 1990. 592 с.
9. Фукидид. История. Санкт-Петербург, 1999. 590 с.
10. Энглим С., Джестис Ф.Дж., Райс Р.С., Раш С.М., Серрати Д. Войны и сражения Древнего мира. Москва, 2004. 272 с.

11. Яковлев В.В. История крепостей. Москва – С.-Петербург, 2000. 400 с.
12. A brief history of ancient Greece : politics, society, and culture / by Sarah B. Pomeroy. New York. OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2004. 385 p.
13. Kagan D. The Archidamian war. Ithaca and London: Cornell University Press, 1996. 396 p.

Тетяна МАК,

доцент, кандидат історичних наук

УМОВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ АНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розглядаються історичні умови, за яких в період Середньовіччя знайшли визнання і розповсюдження цінності античного суспільства.

Ключові слова: Античність, середньовіччя, право.

The article considers the historic conditions under which the values of antique society have been appreciated and generalized.

Keywords: Antiquity, Middle Ages, Law.

А. Гуревич, медієвіст, прихильник історичної антропології, ще наприкінці ХХ ст. формулював: «Історія суспільства та утворюючих його великих та малих груп не може далі вивчатись у відриві від історії картин світу, систем цінностей, форм соціальної поведінки, символів та ритуалів» [2].

Стійкий прихильник школи «Анналів», А. Гуревич зауважував, що при оцінці середньовіччя, з одного боку, і античності або Ренесансу з іншого, - застосовуються два доволі різних і нерівноцінних стандарти. «Античність і Відродження – епохи, заліті яскравим денним світлом, тоді як над середніми віками сонце не сходило чи не тисячу років» [1, с.25]. Саме так здавалось сучасникам періоду, що називається Відродження і потому. Вони орієнтувались по зовнішнім ознакам – відродженню латини передусім. Сьогодні ми бачимо, що латина – це тільки інструмент, один з декількох, що знадобився середньовічній людині в освоєнні світу. І знадобився він тоді, коли практичні набутки почали потребувати осмислення.